

DİREKT BİLEŞENLER ANALİZİ*

Muzaffer MALKOÇ**

ÖZET

Direkt bileşenler analiz metodu Amerikalı dil bilimci Leonard Bloomfield tarafından 1933 yılında sentaks alanında başlatılmış, daha sonraki yıllarda fonetik ve morfoloji alanlarında da uygulanmıştır. Bu analiz metodunun amacı tümce veya kelime gruplarının parçalanması ve tasnif edilmesi işleminden ibarettir. Tümcelerin parçalanması en küçük dil birimine kadar kademe kademe yapılmalı ve bileşenlerin sınıflandırılmasında ise ana öbeğe veya ana gövdeye daha yakın olan unsurlar ile ikincil öğeler analizin amacına uygun olarak belirtilmelidir. Bu işlemler yapılırken Yok Etme Testi, Yer Değiştirme Testi, Dönüştürme Testi, Yerine Koyma Testi gibi metotlardan faydalanılır. Bu prensipler çerçevesinde yapılan analizin sonuçları hiyerarşik yapıları göstermek için bir grafikte özetlenir.

Anahtar Kelimeler: Bileşenler, öbek, parçalama, sınıflandırma, grafik.

IMMEDIATE CONSTITUENT ANALYSIS (IC ANALYSIS)

ABSTRACT

IC analysis is a method of sentence analysis first explicitly introduced by American linguist Leonard Bloomfield in his book, *Language*, in 1933, though the underlying principle is common both to the traditional practice of parsing and to many modern systems of grammatical analysis. In IC analysis, a sentence is divided up into major divisions or immediate constituents, and these constituents are in turn divided into further immediate constituents. This process continues until irreducible constituents are reached, i.e., until each constituent consists of only a word or meaningful part of a word. The important tests used to analyze the sentences are deletion, permutation, transformation, and substitution tests.

The end result of an IC analysis is often presented in a visual diagrammatic form that reveals the hierarchical immediate constituent structure of a sentence.

Key Words: Constituent, phrase, distribution, classify, diagram.

Direkt bileşenler analizine istinaden Türk dilinde yapılan çalışmalar incelendiğinde konunun ilke ve prensipleri izah edilmeksizin birkaç alıntı örnek tümce verilerek işlendiği görülmektedir. Bazı dil bilim kitaplarında mesela Mehmet Rifat (2008)'in *xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları* adlı eserinde *Amerikan Yapısalcılığı* başlığı altında Bloomfield kuramını ele almış, *Language* (1933) adlı eserinden bahsetmiş, fakat teoriyi somut örnekler vererek açıklamamıştır. Aynı şekilde Fatma Erkman-Akerson (2008) da *Dile Genel Bir Bakış* adlı kitabında

* Metinde direkt bileşenler analiz kısalımı DB analiz yerine IC analiz şekli tercih edildi, zira bu metot Batı dillerindeki İngilizce ve Almanca araştırmalarda bu şekilde ifade edilmektedir.

** Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Öğretim Üyesi. El-mek: mmalkoc@kirkklareli.edu.tr

Sözdizim başlığı altında Chomsky'nin teorisinden bahsederek *Adam açtı kapıyı* tümcesiyle *the man opened the door* tümcesinin ağaç grafiğini çizerek yüklem öbeklerinden bahsetmektedir. Bu öbekler nasıl analiz ediliyor, analizin amacı nedir gibi sorular burada cevapsız kalmaktadır. Ayrıca yazarın mukayese ettiği İngilizce ve Türkçe tümcelerin ağaç grafikleri de Chomsky'nin teorisine ne derece bağdaştığı da tartışılır. Yazar kitabının sonraki bölümlerinde ise birçok kompleks tümceyi öbeklerine ayırarak açıklamaya çalışmış, fakat açıklamalar Chomsky'nin teorisine göre çok belirsiz kalmış, Bloomfield kuramı ile Chomsky'nin kuramını ayırt etmemiştir. Hâlbuki Chomsky Bloomfield'in tümce analiz metodunu eleştirerek kendisine has *Transformational Analysis* (dönüşümsel analiz) denen yeni bir tümce analiz metodu geliştirmiştir. Bu araştırmamızda ise Chomsky'nin kuramı konumuzun kapsamı dışında kalacaktır. Zira bu metot ayrı bir çalışma ister.

İşte bu belirsizlikler bizi bu araştırmayı yapmaya zorlamıştır. Araştırmamızın konusu özellikle aşağıda zikrettiğimiz soruları kapsamaktadır. 1. Direkt bileşenler analizinin amacı nedir ve nasıl geliştirilmiştir? 2. Bu analiz metodu Türkçede nasıl uygulanabilir? Araştırmamızın amacı ise direkt bileşenler analiz metodunun prensiplerini inceleyip Türkçeye uygulamak olacaktır. Bu metodun bütün özelliklerini bu makalemizde Türkçe tümcelerde göstermek ayrı bir teferruatlı çalışma ister, dolayısıyla araştırmamızın kapsamını da aşar. Araştırmamızda IC analizi sadece metodun ilke ve prensiplerine uygun olarak konumuz açısından önemli olan birkaç tümcede uygulanacaktır.

Direkt bileşenler analizi İngilizce *immediate constituent analysis* –kısaca IC analysis- olarak ifade edilmektedir. *Immediate constituent* kelime anlamıyla direkt bileşenler, yani bir büyük dil birimine direkt olarak bağlanan unsurlar olarak anlaşılmalıdır. Yani bir tümceyi en büyük dil birimi kabul edersek, bu en büyük birim bir veya birçok öbektan oluşabilmektedir. Aynı şekilde öbekler de birbirine komşu olan bir veya birçok bileşenden meydana gelebilmektedir. Burada şu sorular aklımıza geliyor: Öbeklerin ve bileşenlerin birbirleriyle ilişkisi nedir? Bileşenler öbektelere nasıl taksim ediliyor? Öbeklerin ana öbeklerle yakınlığı nasıl gösterilir? Bu sorular araştırmamızın akışı içerisinde yanıtlanacaktır. Ama önce IC analizinin nasıl ve kimler tarafından geliştirildiğine kısaca bir göz atalım.

Modern dil biliminin başlamasıyla¹ artık dil biliminde nasıl değil, neden sorularına cevap aranmaya başlanılmıştır. Bu bağlamda dil bilimciler de çeşitli metotlar geliştirerek gerek morfoloji, gerek fonoloji, gerekse sentaks alanında dil bilimindeki sorunları inceleyip iddiaları yanıtlamaya çalışmışlardır. IC analizi de ilk defa sentaks alanında Amerikan yapısal gramer çerçevesinde L. Bloomfield tarafından *Language* (1933) adlı eserinde yapılarak analizin ilke ve prensipleri ortaya konmuştur. Daha sonraki yıllarda IC analiz metodu morfoloji ve fonoloji alanında da yapılmıştır. Bloomfield'in başlattığı yöntem özellikle R. S. Wells (1947) ve Z. S. Harris (1946, 1951) tarafından geliştirilmiş ve bugün sentaks alanında birçok dilde uygulanmıştır. Türkçede ise bu analiz metodunun henüz tam anlamıyla uygulandığı söylenemez. Gerçi yazımızın giriş bölümünde ifade ettiğimiz dil bilimcilerin yanı sıra Koç (1990) da *Yeni Türk Dilbilgisi* kitabında IC analiz metoduna benzer tümce tahlilleri yapmıştır, fakat bu çalışmaların daha da geliştirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira birçok yönden çalışmalar tam anlamıyla IC analizinin amaçlarına uymamaktadır. O zaman aklımıza şu soru gelebilir: IC analizinin amacı nedir?

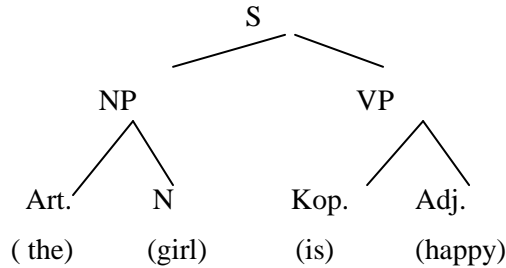
IC analizinin ana amacını Wells *Immediate Constituents* (1947) adlı makalesinde şu şekilde açıklıyor: “This is the fundamental aim of IC-Analysis: to analyze each utterance and each

¹ Modern dil biliminin Ferdinand De Saussure (1857-1913)'un ölümünden sonra, onun Genf Üniversitesinde 1907 -1911 yılları arasında verdiği ders notlarının (Course in General Linguistic) Genel Dil Bilim Dersleri adı altında 1916'da yayımlanmasıyla başladığı kabul edilir.

constitute into maximally independent sequences...” (Wells 1947: 88)². Bloomfield’in öğrencisi Harris de IC analizinin amacına istinaden şu açıklamayı yapıyor: “The main research of descriptive linguistics ... is the distribution or arrangement within the flow of speech of some parts or features relatively to others” (Harris 1951:5)³. Bu iki yazarın belirlediği IC analizinin amacı genel anlamda birbiriyle örtüşmektedir. Yani tümcenin veya tümce öbeklerinin en ufak birimlerine kadar analiz edilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle tümce önce parçalanmalı daha sonra parçalanmış dil birimleri sınıflandırılmalıdır. Fakat bu analizin Harris’in de ifade ettiği gibi ana noktasındaki taksim veya dağılım (*distribution*) vurgulanması ve açıklanması gereken en önemli terimdir. O zaman şu soruları sorabiliriz: Taksim nedir, nasıl yapılmalı?

Harris bu soruları şu şekilde açıklıyor: “The distribution of an element is the total of all environments in which it occurs, i.e. the sum of all the (different) positions (or occurrences) of an element relative to the occurrence of other element. Two utterances or features will be said to be linguistically, descriptively, or distributionally equivalent if they are identical as to their linguistic elements and the distributional relation among elements” (Harris 1951: 15)⁴. Wells ve Harris’in yukarıda yapmış olduğu tanımlardan burada şu sonucu çıkarmamız mümkündür. IC analiz bir öbek ve onun bileşenlerinden oluşan gövdeye dayanmaktadır. Bu gövde bir isim de olabilir, bir tümce de. Araştırmacı ise bu gövdeyi önce parçalamalı ve daha sonra parçaları ait oldukları öbeklere taksim etmelidirler. Öyleyse bu parçalama ve taksim işi nasıl yapılıyor? Bloomfield tümce analizinde teknik bir metot önermemiştir, buna binaen şunu söylemiştir: “...the sentence ‘The girl is happy’ can be divided into immediate constituents ‘The girl’ and ‘is happy’. These in turn can be analyzed into immediate constituents (the + girl) and (is+happy) and so on” (Bloomfield 1933:161)⁵.

Dil birimlerinin parçalama ve sınıflandırılmasında birçok modeller -ağaç, parantez, çerçeve gibi- geliştirilmiştir. Fakat ağaç grafiği en çok tercih edilen bir metottur. Zira bu grafikte mecburi ve zaruri olmayan öğeler ilk bakışta anlaşılabilir. Buna göre Bloomfield’in yukarıdaki tümcesini bir ağaç grafiğiyle gösterirsek aşağıdaki görünüm ortaya çıkar:

Ağaç diyagramındaki semboller⁶: S= tümce, NP= ad öbeği, VP= fiil öbeği, Art.= artikel, N= ad, Kop.= ek fiil, Adj.= sıfat

² Anlam Tercümesi: Direkt bileşenler analizinin temel amacı, her bir tümce ve bileşenleri tek tek sırayla küçük birimden büyük birime doğru analiz etmektir.

³ Anlam Tercümesi: Betimsel dil biliminin asıl amacı, bazı bileşenlerin diğer bileşenlerle ilişkisi çerçevesinde tümce içerisinde bileşenlerin dağılım ve sınıflandırılmasını araştırmaktır.

⁴ Anlam Tercümesi: Bir elemanın dağılımı, içinde bulunduğu çevrelerin hepsidir, yani bir elemanın farklı pozisyonlarının (veya oluşumlarının) tümü ile diğer elemanların oluşumunun birbirine yakınlığıdır. Eğer bu iki ifade ya da özellik bütün elemanlar arasında dilsel ve dağılım ilkelerine göre tamamen aynı ise o zaman bunların dilsel, tanımsal olarak veya dağıtımsal eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz.

⁵ Anlam Tercümesi: The girl is happy tümcesi önce the girl ve is happy gibi direkt bileşenlerine ayrılır. Bu iki öbek de the+girl ve is+happy gibi kendi aralarında parçalara ayrılır ve böyle devam edilir.

⁶ Buradaki sembollerin Türkçe karşılıkları özellikle (NP= nominal phrase)’deki *phrase*’in Türkçeye öbek olarak aktarımı tartışılabilir. Zira Türkçede öbek en az yalın bir kelimeyle bir bileşenden meydana gelir, hâlbuki *phrase* İngilizce ve Almancada tek bir yalın kelimeyle de temsil edilebilmektedir (bkz. Büntig, Uzun,). Demir, Johanson (2007)’un

Turkish Studies

Bu tümcede *the* ve *girl*, aynı Şekilde *is* ile *happy* bir yapı oluŐturur. Bu yapılar (NP ve VP) direkt en büyük dil birimine (S) bağlanır. Bu basit tümcede her bir unsur zorunludur, yok edilmesi halinde tümce eksik kalır. Ayrıca anlam problemi de burada söz konusu değildir. Fakat daha karmaşık tümcelerde veya yapılarda anlam problemi yapısalcıların üzerinde durduğu önemli bir konu olmuŐtur. Örneğin *old men and women* (yaŐlı adamlar ve kadınlar) yapısında *old* hangi elemanı karakterize ediyor? Anlam bakımından incelediğimiz zaman bu yapı hem *old men and old women* (yaŐlı adamlar ve yaŐlı kadınlar) hem de *women and old men* (kadınlar ve yaŐlı adamlar) diye yorumlanabilir. Harris de anlam problemini vurgulayarak semantik konusunu tamamen analizin dışında bırakıyor ve tümcelerin veya dil birimlerinin analizi en ince noktasına kadar yapılması halinde anlam probleminin kendiliğinden halledilmiŐ olacağını savunuyor.

Esasen dillerin özelliğine göre her dilde iki veya daha çok anlam verme özelliği olan yapılar olabilir. Örneğin Türkçemizde de aşağıdaki tümce anlam bakımından incelendiğinde iki Şekilde yorumlanabilir:

1916'da Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı.

1. Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı.
2. Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları, 1916'da yayımlandı.

Bu tümcelerin parçalama ve öbeklerin sınıflandırma işlemini aşağıda tekrar ele alıp bir grafikte göstereceğiz. Böyle cümle yapılarında anlam problemini çözmek için neler yapılabilir? AraŐtırmacılar, böyle iki yoruma açık tümce veya karmaşık yapılarda veya dil birimlerinin parçalanıp sınıflandırılmasında, sentaks yapılarının anlam veya iŐlevlerini tespit ederken bazı testlerden faydalanmıŐlardır. Şimdi bu testlerden birkaçını örneklemlerle aılayalım:

- a) Yok Etme Testi (deletion test)
- b) Yer Değiştirme Testi (permutation test)
- c) Dönüştürme Testi (transformation test)
- d) Yerine Koyma Testi (substitution test)

Yok Etme Metodu: Bu metotla tümcenin anlamı bozulmadan belli baŐlı unsurların tümceden çıkarılmasıdır. Buna göre *Hakan kendi kardeŐini arıyor* tümcesinde *kendi* elemanı yok edilebilir, tümcenin zaruri bir elemanı değildir. Yani *Hakan kardeŐini arıyor* Türk dil bilgisinde kabul edilen bir tümcedir.

Yer Değiştirme Metodu: Bu metotla tümcede bazı öğelerin yeri deėiŐebilir. Örneğin *Kendi kardeŐini Hakan arıyor* gramatikal bir tümce olmasına karŐın *Kendi Hakan kardeŐini arıyor* kabul edilir bir tümce değildir. Buradaki kelime grubu *kendi kardeŐini* bir yapı oluŐturuyor, dolayısıyla bir bektir, ancak bir öbek olarak yer deėiŐtirmeleri mümkündür.

Dönüştürme Metodu: Bu metotla bir tümceyi örneğin bir zarfla ifade etme durumudur. *Tahmin ediyorum ki, adam 100 lira kazanıyor yerine Tahminen adam 100 lira kazanıyor* ifadesi kullanılabilir.

Yerine Koyma Metodu: Tümcede bir öbek veya unsuru başka bir elemanla deėiŐtirmektir. *Hakan kendi kardeŐini arıyor* tümcesinde *Hakan* yerine *o*, *kendi kardeŐi* beği için de *onu* kullanabiliriz. Sonuç olarak *O onu arıyor* gibi doğru bir tümce oluşur.

Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler adlı eserini Türkçeye çevirirken sözlük kısmında *nominal phrase* terimini ad öbeği olarak aktarmaktadır. Esasen Aksan, Erkman-Akerson, Koç, Oflazer ve Uzun da *phrase* için öbek terimini kullanmıŐtır. Biz de *phrase* için Türkçede daha makul bir terim dŐnemediėimiz için öbek kelimesini kullanacağız.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

Tümce tahlili yapılırken parçalama ve sınıflandırma işleminde en çok kullanılan metot ise yerine koyma testidir. Zira karmaşık tümce yapılarında öbekleri en küçük elemanlarla değiştirmek mümkündür. Böylece karmaşık yapılar basitleştirilmiş olur, tahlilleri kolaylaşır.

IC analiz metodu İngilizceden başka Alman dil biliminde de ele alınmış ve Almancada son yıllarda çeşitli sentaks çalışmalarında uygulanmıştır. Bunlardan biri de Brinker'dir. Brinker, IC analizini bir tümceyi baz alarak yaptığı, ayrıca büyük dil biriminden başlayıp küçüğe doğru parçalama işlemini gerçekleştirdiği ve sözcüğe bağlı kaldığı için biz de onun yöntemini kullanıp Türkçe tümcelemlerin nasıl parçalanıp sınıflandırılacağını göstereceğiz. Sözcüğe bağlı kalmakla birlikte Türkçede morfolojik ekler analiz için önemli olduğundan dolayı bu eklerden bazılarını da örnek tümce analizlerinde göstereceğiz. Ama önce Brinker'in analiz metodunu inceleyelim. Brinker kendi analiz yönteminin nasıl yapılacağını ise şu şekilde açıklıyor: "In der IC-Analyse ... wird ein gegebenes Satz stufenweise in jeweils binären Schritten segmentiert bis hin zu den nicht mehr teilbaren Elementen, den 'ultimatesconstituents', den Wörtern oder Morphemen." (Brinker 1972: 36)⁷. Brinker bize bu paragrafta bir tümcenin kademe kademe en ufak birimine kadar parçalanması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada unutmamalıyız ki büyük bir dil biriminde çeşitli basamaklardan oluşan öbekler ve bu öbekleri meydana getiren uydu unsurlar, yani bileşenler birbirlerine hiyerarşik biçimde bağlıdır. Bu unsurlardan bir kısmı tali, bir kısmı da zorunlu olup tümcenin oluşumunu sağlar, yok edilemez. Öbeklerin parçalanıp sınıflandırılmasında, özellikle ağaç grafik görünümünde zorunlu unsurların ihtiyari elemanlardan ayırt edilmesi önemlidir. Bunun için bir tümcede zorunlu elemanların bilinmesi mecburidir. Bu bağlamda burada bilhassa fiillerin birleşme özelliklerinden bahsetmek gerekir⁸. Şöyle ki, fiillerin özelliğine göre birleşme değerleri de farklıdır. Fakat birleşme değeri olmayan fiiller de mevcuttur, örneğin *yağmak*: yağıyor. Eğer *Bugün yağıyor* dense, zaman belirteci olan *bugün* tümcede zaruri değildir, ihtiyari bir ögedir, yok edilebilir. Öyleyse (*yağmak+0*)'dır.

0 + yağmak + 0

Bununla birlikte tek bir birleşme değeri olan fiiller vardır: koşmak, uyumak, düşmek gibi. *Çocuk uyuyor* tümcesinde *uyumak* fiilinin gerekli olan bileşen öznedir, yani (*uyumak +özne*).

özne + uyumak + 0

İki haneli birleşme değeri olan fiiller sevmek, okumak, aramak gibi. Bu fiiller gerekli olan bir özne, bir de objeyle kullanılmalıdır, yani (*sevmek+özne+obje*). Burada obje hem nominatif hem de akuzatif olabilir: *Bir kız sevdim* veya *Onu sevdim*.

özne + sevmek + obje

Üç haneli birleşme değeri olan fiillerde örneğin *vermek* üç zorunlu öge bulunmalıdır, (*vermek+özne+iki obje*): *Hakan arkadaşına bir kitap verdi*. Bu tümcede objelerden biri datif diğeri ise nominatifdir, duruma göre nominatif yerine akuzatif de olabilirdi.

⁷ Anlam Tercümesi: Direkt bileşenler analizinde verilen bir cümle basamak basamak tek tek artık daha bölünemeyecek kelime veya morfemlere kadar parçalanır.

⁸ Türkçede bileşim değerleri farklı perspektifler altında yapılmıştır. Burada fiillerin bileşim değerleri Ersen-Rasch (2009)'a göre ele alınmıştır.

özne + vermek + obje + obje

Hatta bazı fiiller örneğin *oturmak* lokatif, *gelmek* ablatif belirtecini zorunlu kılar: *Hakan İstanbul'da oturuyor; O İstanbul'dan geliyor.*

özne + oturmak + lok.

özne + gelmek + abla.

Esasen sadece fiillerin değil, diğer sözcük türlerinin de birleşme değerleri vardır. Çalışmanın hacmini göz önünde bulundurarak konumuz açısından önemli olan bu bilgileri vermekle yetiniyoruz. Bu açıklamaları yaptıktan sonra şimdi bileşenler analizine dönelim. Önce *Hakan ev arıyor* gibi basit bir tümceyi çerçeve ve parantez metoduyla nasıl parçalandığına bir göz atalım:

Hakan	ev	arıyor	1	
Hakan	ev	arıyor	2	
Hakan	ev	arı	yor	3

Çerçeve metoduyla da diğer metotlar gibi tümce basamak basamak önce özne ve yüklem öbeklerine ayrılır, daha sonra öbekler de kendi aralarında parçalanır. Parçalama işlemi yapılırken şu testler de yapılabilir: *Hakan*, *Selma* veya *o* ile; *ev arıyor* ise *uyuyor* ile değiştirilebilir. Böylece minimal öğeler elde edilir: *O*, *ev arıyor* veya *o*, *uyuyor* gibi. Böyle testler basit cümleler için değil, genellikle karmaşık yapılarda uygulanır.

Parçalama işlemi parantez metoduyla daha detaylı olmasına rağmen çerçeve metoduna nazaran biraz daha karışıktır:

[Hakan ev arıyor]T

[[Hakan]Öz.Ö [ev arıyor]YÖ]T

ev arıyor yapısı da kendi arasında tekrar direkt bileşenlere parçalanır:

[[[Hakan]Ad]Öz.Ö [[ev]AdÖ [arıyor]FÖ]YÖ]T

Buraya kadarki analizde sözcük taksimi tamamlanmıştır. Dolayısıyla IC analiz de bitmiştir. Fakat Türkçe tümce yapılarında morfolojik ekler çok önemlidir. Bu sebeple burada morfolojik analiz ayırım da yapılabilir.

[[[Hakan]Ad]Öz.Ö [[[ev]Ad]AdÖ [[arı]FG [yor]ZE]FÖ]YÖ]T

Sembol Harfler: T = tümce Öz.Ö = özne öbeği, YÖ = yüklem öbeği, AdÖ = ad öbeği, FÖ = fiil öbeği, Ad = ad, FG = fiil gövdesi, FÖ = fiil öbeği, ZE = zaman eki

Bu parantezle yapılan direkt bileşenlerin parçalanması ve sınıflandırılması yukarıda görüldüğü gibi biraz karışık. Hâlbuki bileşenlerin parçalama ve öbeklere taksimi ağaç grafiğiyle oldukça kolay ve anlaşılırdır. Buna göre aşağıdaki tümceyi parçalayarak bileşenlerini ait olduğu öbeklere taksim edelim. Bileşenlerin öbeklere taksimi yapılırken önemli morfem yapılar da ayrıştırılarak gösterilecektir.

(1) Küçük kardeşim bahçede eski bir top buldu.

Turkish Studies

Bu tümce de yukarıda parantez analizinde yaptığımız gibi önce özne ve yüklem öbeği olarak ikiye ayrılır. Özne öbeği, *küçük kardeşim*, yüklem öbeği ise *bahçede eski bir top buldu* unsurlarından oluşmaktadır. Bu özne ve yüklem öbekleri de kendi aralarında tekrar parçalanır. Bunların nasıl parçalandığını önce tek tek, daha sonra bir bütün olarak ağaç diyagramıyla göstereyim:

(1) AdÖ (**küçük kardeşim**)

Sıf. (**küçük**) AdÖ (**kardeşim**)

Ad (**kardeş**) İE (**-im**)

(2) Lok.Ö (**bahçede**)

Ad (**bahçe**) Lok.E (**-de**)

(3) AdÖ (**eski bir top**)

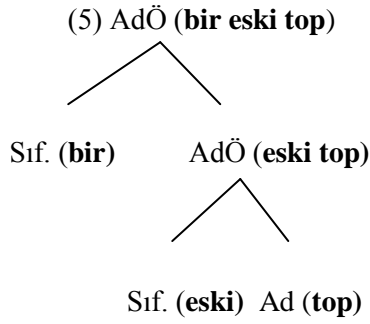
Sıf.Ö (**eski bir**) Ad (**top**)

Sıf. (**eski**) Sıf. (**bir**)

(4) FÖ (**buldu**)

F (**bul-**) ZE (**-du**)

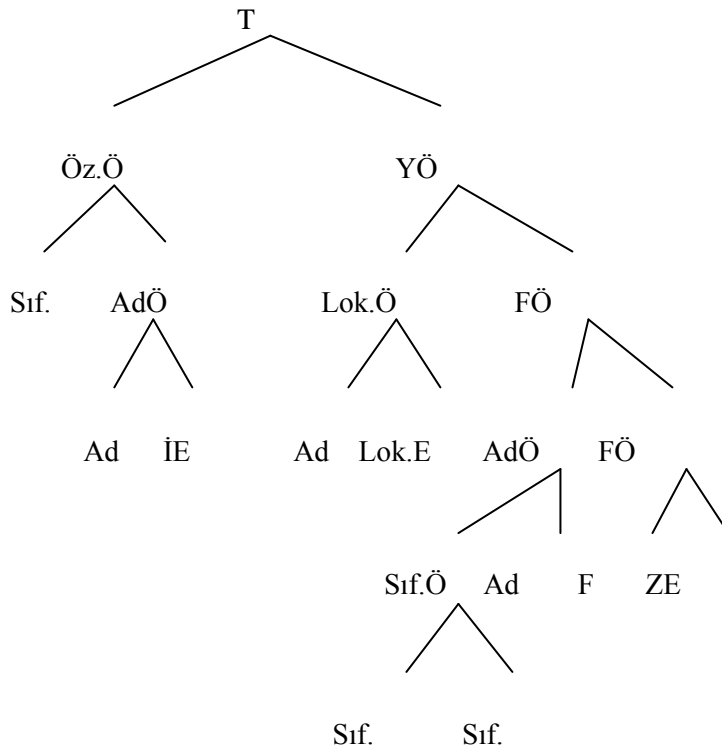
Buradaki ad öbeğinde (*eski bir top*) sözcük dizimi Türkçe dil bilgisi kurallarına göredir. Eğer topun sayısı vurgulanmak isteniyorsa, örneğin “*Kaç eski top?*” sorusuna verilen cevapta sıfat dizimi de değişir ve *bir eski top* dizimi oluşur. Burada *bir* sıfatı *eski top* yapısını nitelemektedir. O zaman ağaç çizelgemiz de başka bir şekil alır:

Yukarıdaki tümcede direkt yakın bileşenlerin öbeklerini ayrı ayrı oluşturduk. Bu öbeklerden bir kısmı zorunlu eleman değildir. Bunu anlamak için tümcedeki *bulmak* fiilinin birleşme değerini bilmemiz gerekmektedir. Birleşme değerine göre:

özne + bulmak + obje

Şimdi yukarıda oluşturduğumuz öbekleri tek bir ağaç diziminde gösterelim:

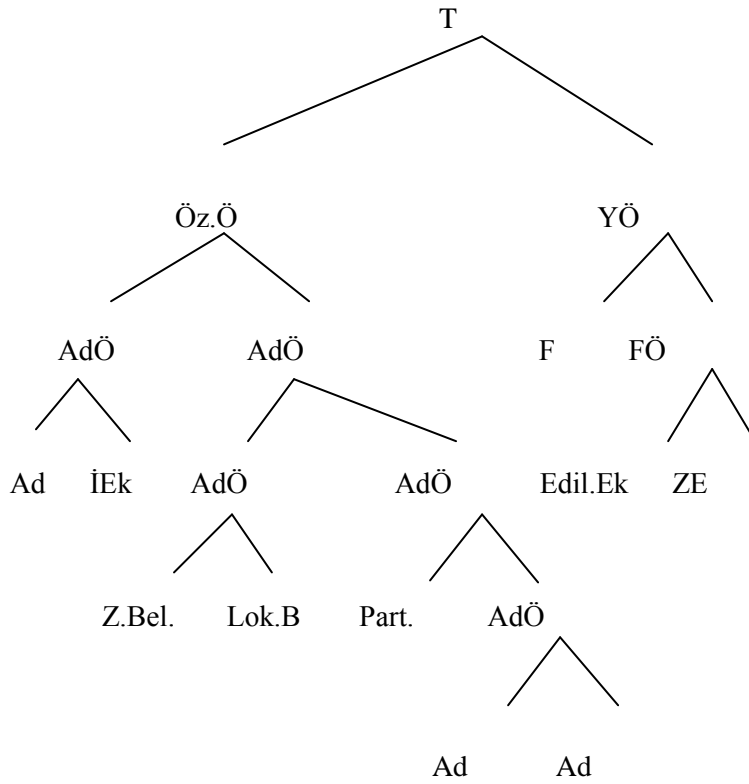
Sembol Harfler: T = tümce, Öz.Ö = özne öbeği, YÖ = yüklem öbeği, Sıf. = sıfat, AdÖ = ad öbeği, Ad = ad, İE = iyelik eki, Lok.Ö = lokatif öbek, Lok.E = lokatif ek, FÖ = fiil öbek, Sıf.Ö = sıfat öbek, F = fiil, ZE = zaman eki

Ağaç grafiğini incelediğimiz zaman grafiğin dört basamaktan oluştuğunu görmekteyiz. Her basamakta birbirlerine dil bilgisi kuralları çerçevesinde bağlı bileşenlerden oluşmuş öbekler vardır. Bu öbeklerden özne öbeğindeki sıfat önünde bulunduğu ad öbeğini karakterize etmektedir. Ad öbeğindeki iyelik eki ise ait olduğu ada sıkı sıkıya bağlıdır, yer değiştirmesi de Türkçe dil bilgisi

kuralları çerçevesinde mümkün değildir. Yüklem öbeğine ait lokatif öbeğin ise tali bir öge olduğunu görmekteyiz. Yani tümcede, daha doğrusu fiil birleşme değeri için zorunlu bir eleman değildir. Bundan dolayı fiil öbeğiyle aynı düzlemde yer almaz, yok edilebilir. Diğer öbekler (1) (3) (4) ise tümceye bağımlı olduğu için zorunludur, yok edilemez. Yani *Kardeşim bahçede buldu* eksik bir tümce olarak kabul edilir. Ayrıca yüklem öbeğine ait sıfat öbeğinde de sıfatların birleşme değeri müsavi olduğu için aynı düzlemde yer alırlar, ikisi birden önünde bulunduğu adı nitelemektedirler. Bu ad öbeğinin anlamı (5) numaralı öbeğin aksine herhangi bir top anlamındadır, topun sayısı burada vurgulanmamaktadır.

IC analizin yukarıdaki açıkladığımız prensiplerinden sonra şimdi anlam bakımından iki şekilde yorumlanan *1916'da Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı* tümcesinin ağaç diyagramındaki görünüşünü inceleyelim:

1. Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde verdiği ders notları yayımlandı.

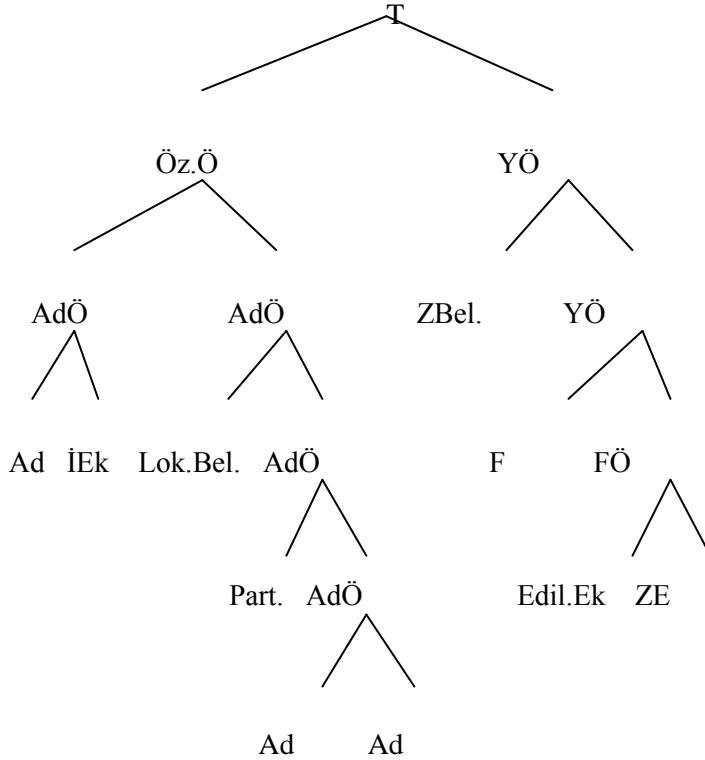
Sembol Harfler: T = tümce, Öz.Ö = özne öbeği, YÖ = yüklem öbeği, AdÖ = ad öbeği, Ad = ad, İE = iyelik eki, Lok.Ö = lokatif öbek, Lok.E = lokatif ek, FÖ = fiil öbek, Sıf.Ö = sıfat öbek, F = fiil, ZE = zaman eki

Bu tümce de önce özne ve yüklem öbeğine ayrılmış. Burada ağırlık noktası özne öbeğindedir. Özne öbeğinde bulunan mastar fiil şekli *yayımlamak* eyleminin birleşme değeri *özne + yayımlamak + obje* olarak bilinmektedir. Hâlbuki tümcemizde edilgen bir fiil şekli olan *yayımlanmak* vardır. *Yayımlanmak* eyleminin birleşme değerini ise *özne + yayımlanmak* olarak belirtebiliriz. Fakat tümcemizdeki özne, yani *Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde verdiği ders notları*

gramatikal bir özne olarak anlaşılmalıdır⁹. Bu ad öbeğinin gövde unsuru *ders notları*'dır. Burada *Ferdinand De Saussure*'un öbeği ile *ders notları* öbeği bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu çerçeve içerisinde zaman belirteci *1816'da* ve lokatif belirteç *üniversitelerde* seçmeli yer değiştirebilir, hatta çerçeve dışına bile çıkarılabilir, yani *1916'da üniversitelerde Ferdinand De Saussure'un verdiği ders notları* gibi bir ad öbeği de oluşturulabilir. Bu öğeler ağaç grafiğinde görüldüğü gibi ikincil planda değerlendirilmiştir. Bu öğelere nazaran partisip *verdiği* kendisine tabi olan ad öbeğine daha yakın olduğu için yer değiştirmesi mümkün değildir, hatta yok bile edilemez, yani *Ferdinand De Saussure'un 1916'da üniversitelerde ders notları* gibi bir ifade de yanlış olur. Grafiğimizde de partisibin gövde unsura daha yakın bir yerde olduğu görülmektedir.

Şekilde görüldüğü gibi öbekler hiyerarşik biçimde sıralanmıştır. Öbekler belli şartlar altında yer değiştirebilir veya yok edilebilir. Fakat bir ad öbeği teşkil eden ve tümcenin ana unsurlarından biri olan *ders notları* ne yok edilebilir ne de yer değiştirebilir. Burada karışıklığa sebebiyet vermemek için morfolojik sentez yapılmamıştır. Fakat yüklem öbeğinde yapılmış ve hiyerarşik biçimde gösterilmiştir. Fiil gövdesine edilgen bir ek eklenerek yeni bir fiil gövdesi oluşmuş, buna bir de zaman eki eklenmiştir.

2. Ferdinand De Saussure'un üniversitelerde verdiği ders notları, 1916'da yayımlandı.

Bu ağaç diyagramında 1. grafikten farklı olarak zaman belirtecinin yükleme daha yakın olduğu için yüklem öbeğinde yer almasıdır. Bununla birlikte tümcenin anlamı da değişmektedir. Zira bu tümce bize ders notlarının 1916'da basıldığını bildirmektedir. Hâlbuki 1. tümcede derslerin 1916 yılında verildiği bildirilmektedir.

⁹ Koç da *Mektup yazıldı* gibi bir tümcede gramatikal öznenin söz edilebileceğini şu ifadelerle açıklıyor: "Gerçek öznenin yerine bu tür özneye sözde özne (sujet grammatical) adı verilir. Yukarıdaki örneklerde ... mektup ... sözde öznedir" (Koç 1990: 379). Aynı şekilde Ediskun (1996: 333) da edilgen fiillerde ortaya çıkan sözde öznenin bahsetmektedir.

Kemal Oflazer de *Türkçe Doğal Dil İşlemi* adlı çalışmasında yukarıda analize ettiğimiz gibi öbeklerin dağılımındaki belirsizliklere, yani iki anlamlılığa işaret ederek aşağıdaki tümceyi örnek olarak göstermektedir:

İstanbul'da tanıdığım bir avukata rastladım.

Bu tümcede lokal öbeği olan *İstanbul'da* ya *tanımak* ya da *rastlamak* eylemlerini karakterize etmektedir, yani tümce ya avukatı İstanbul'da tanıdım, veya avukata İstanbul'da rastladım olarak yorumlanır.

Amerikan yapısalılık çerçevesinde Batı dillerinde geliştirilen yakın bileşenler analiz metodu ilk zamanlar bir tümce analizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu yazımızda -Türkçe yapısı bakımından İngiliz dilinden farklı olmasına rağmen- bu metodun prensiplerini izah ederek birkaç basit Türkçe tümcelere sentaks alanında –önemli yapılar da morfolojik yapıları da- uygulamaya çalıştık. Hâlbuki Türkçemizde çok karmaşık tümce ve kelime grupları mevcuttur. Bu çalışma baz alınarak bundan sonraki Türkoloji çalışmalarında karmaşık tümcelerde ve kelimelerin morfolojik incelemelerinde de bu metodun kullanılarak araştırma yapılmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (2009), Her Yönüyle Dil, 1. 2. 3. Ciltler, Beşinci Baskı, Ankara: TDKY.
- BÜNTIG Karl-Dieter (1987), Einführung in die Linguistik, Frankfurt: Athenäum.
- BLOOMFIELD Leonard (1933), Language, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- BARTSCH J. Lenerz, V. Ullmer-Ehrich, (1977), Einführung in die Syntax, Kronberg.
- BRINKER Klaus (1972), Konstituentenstrukturgrammatik und operationale Satzgliedanalyse, Frankfurt: Athenäum.
- EDİSKUN Haydar (1996), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- ERGİN Muharrem (1981), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERKMAN-AKERSON Fatma (2008), Dile Genel Bir Bakış, Genişletilmiş Yeni Basım, İstanbul: Multilingual.
- ERSEN-RASCH Margarete I. (2009), Türkische Grammatik für Anfänger und Fortgeschrittene, München: Max Hueber Verlag.
- HARRIS Zellig S. (1946), "From Morpheme to Utterance", Language 22: 3 P. 161-183.
- HARRIS Zellig S. (1951), Methods in Structural Linguistics, Chicago: University of Chicago Press.
- HARRIS Zellig S. (1954), "Transfer Grammar", International Journal of American Linguistics, 20,4, P. 259-270.
- JOHANSON Lars (2007), Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler, Çeviren: Nurettin Demir, Ankara: TDKY.
- KORKMAZ Zeynep (2009), Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOÇ Nurettin (1990), Yeni Dilbilgisi, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- LYONS John (1987), Die Sprache, München: C.H.Beck.
- OFLAZER Kemal, "Türkçe Doğal Dil İşleme", http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/turkce_dogal_dil_isleme.pdf (22.03.2011).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-
- RİFAT Mehmet (2008), xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları, 1. tarihçe ve eleştirel düşünceler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- RİFAT Mehmet (2008), xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları, 2. temel metinler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- UZUN Nadir Engin (2000), Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe, İstanbul: Multilingual.
- WELLS Rulon S. (1947), "Immediate Constituents", *Language* 23, P. 81-117.